

Van der Helm was meer dan een aannemer. Het waaggebouw van Pieter Post was op Van der Helms ontwerp gebaseerd, en zijn stadspoorten zijn fraaie, zelfstandig ontworpen kunstwerken. De auteur beschrijft zorgvuldig hoe een poort tot stand kwam, en de beschrijving van de werkwijze van Van der Helm en zijn werkplaats levert het spannendste deel van het boekje op. Een kort hoofdstukje over de verdere geschiedenis van de poorten sluit het boek af.

De groei van scriptie tot boek was kennelijk moeizaam. De verschillende onderdelen van het werk zitten wat ongemakkelijk in een omslag, en de uitgever heeft de zaak niet verbeterd door de korte feitelijke beschrijvingen van de poorten in kadertekstjes kennelijk willekeurig door het boek te verspreiden. De criteria om een term op te nemen in de verklarende woordenlijst zijn onduidelijk en de omschrijvingen zijn soms te lapidair om verduidelijkend te zijn ('poorter = inwoner!'). De afkortingen die in de noten gebruikt worden blijven onverklaard en een enkele titel waarnaar verwezen wordt is niet terug te vinden (11). Zeker de eerste hoofdstukken van het boek zijn niet te lezen zonder een stadsplattegrond van Leiden er bij te nemen, de kaartjes die de uitgever verstrekt zijn zo vaag dat ze soms zinloos worden (14, 93). Op de bladzijden 45/55 zijn twee kolommen verwisseld.

Wie dorst naar kennis over stadspoorten komt er met dit deel van de Leidse historische reeks wat bekaaid af. Wie echter in Willem van der Helm, en de bouwpraktijk in de zeventiende eeuw geïnteresseerd is zal delen ervan met genoeg lezen.

F. J. Kossmann

E. Schut, *De joodse gemeenschap in de stad Groningen 1689-1796* (Dissertatie Groningen 1995, Groninger historische reeks XII, Bouwstoffen voor de geschiedenis van de joden in Nederland VII; Assen: Van Gorcum, 1995, vii + 290 blz., f55,-, ISBN 90 232 2976 2).

De stroom van publikaties over de lokale geschiedenis van de joden in Nederland blijft nog steeds aanhouden en ook de belangstelling voor joodse genealogie is nog steeds groeiend. Deze trend is enerzijds verheugend, maar heeft ook een negatieve kant. Het vele onderzoek heeft nog steeds niet geleid tot een poging om al de heterogene gegevens samen te voegen en te structureren. Ineke Brasz heeft reeds in 1983 in haar artikel 'De joden in de mediene. Suggesties voor een thematische aanpak voor hun geschiedenis', *Studia Rosenthaliana*, XVII, 58-65 gepleit voor het opstellen van een aantal vaste sociologische, demografische en economische-sociale kaders, om tot een betere bundeling van de vaak zo verbrokkelde gegevens over de geschiedenis van de joden in Nederland buiten de grote steden te komen.

In dit licht gezien bevat de studie van Schut, die zich al vele jaren met de geschiedenis van de joden in Stad en Lande bezig houdt, eigenlijk niet veel nieuws. Uiteraard was het werk van I. Mendels, *De geschiedenis van de joden te Groningen* (Groningen, 1906, 1910) verouderd, maar het bevat nog steeds zeer bruikbare gegevens. Toch bewandelt de schrijver enige nieuwe wegen. Interessant zijn de analyses van de reële politieke machtsverhoudingen in de provincie tot 1795. Het grote aantal lokale rechtstoelen, waarin plaatselijke grootgrondbezitters zowel de bestuurlijke als de rechtsmacht uitoefenden, belemmerde de machtsuitoefening van het gewestelijke bestuur evenzeer als de uitvoering van het op papier

zeer anti-joodse beleid van het bestuur van de Nederlands hervormde kerk. Enkele joden konden sinds het begin van de zeventiende eeuw met toenemend succes profiteren van de fricties, die er tussen de lokale en gewestelijke autoriteiten bestonden.

Tenslotte ontstond er, veel later dan in sommige andere Groningse gemeenten, in de stad Groningen zelf een joodse gemeente, die in 1754 een synagoge en een begraafplaats bezat. Het stadsbestuur ging zich vanaf 1775 zeer intensief met deze gemeente bemoeien, hetgeen de schrijver duidt als een toenemende acceptatie van de joden als inwoners, al zijn de bemoeienissen van de autoriteiten niet altijd direkt als gunstig voor de joden te beschouwen.

De schrijver geeft een diepgaande analyse van de houding van de Nederlands hervormde kerk ten aanzien van de joden en andere religieuze minderheden in Groningen. Ook wijdt hij een hoofdstuk aan de joodse migranten en zwervers, die vanuit het Duitse rijk de provincie binnenkwamen. In het algemeen was de toestroom van armen gedurende de gehele achttiende eeuw een groot probleem voor het gewest. De grenzen waren open, er was een voortdurende instroom van seizoenarbeiders in de landbouw, maar uiteraard ook van bedelaars, kermisklanten en andere zwervers, waarvan de bevolking en de overheid niets moesten hebben. Ook de gevestigde joden deelden de afkeer voor de arme joodse bedelaars met de rest van de bevolking. Het bestuur van de joodse gemeente te Groningen probeerde hen dan ook met zeer strenge maatregelen weg te krijgen, als was dit in strijd met de solidariteit en de naastenliefde, die zo'n belangrijk onderdeel van de joodse religie vormen.

Het is jammer dat het zeer gedetailleerde bronnenonderzoek dat aan het leesbaar geschreven en mooi uitgegeven boek ten grondslag heeft gelegen, niet wat meer gegevens over de herkomst van de joden in Groningen en hun culturele achtergrond heeft opgeleverd. Het is duidelijk dat Amsterdam, het centrum van het joodse leven in de Republiek, heel ver weg lag voor de Groningse joden. Van enkele prominente Groningse joden uit de achttiende eeuw is bekend, dat zij uit Hamburg stamden. Ontving de joodse gemeenschap in Groningen haar culturele prikkels, religieuze literatuur en gebedenboeken uit Duitsland, of was het toch uit het verre Amsterdam?

Bij de behandeling van de instroom van arme joden in Groningen heeft Schut een mooie kans laten liggen, om het probleem van de migratie van de joden in een groter verband te behandelen. Alle aan Duitsland grenzende gewesten hadden in de achttiende eeuw in toenemende mate te kampen met de toestroom van relatief grote groepen armen. Gewestelijke verordeningen van Overijssel en Gelderland tegen arme zwerfende joden zijn aan de orde van de dag en hoewel gegevens uit Limburg minder bekend zijn, zal het daar niet anders geweest zijn. Arme joden hebben zich in de grensstreken niet van criminaliteit onthouden. Hun lidmaatschap van joodse of 'gemengde' roversbenden is gedocumenteerd en beschreven. Bestonden ook in Groningen georganiseerde roversbenden, die van de grens gebruik maakten, om aan de hand van de justitie te ontkomen? Hoe gedetailleerd en goed gedocumenteerd de studie van Schut ook is, er blijven nog een paar onbeantwoorde vragen.

R. G. Fuks-Mansfeld

J. R. Leinenga, *Arctische walvisvangst in de achttiende eeuw. De betekenis van Straat Davis als vangstgebied* (Dissertatie Groningen 1995; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1995, 237 blz., f49,50), ISBN 90 6707 365 2).